

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 12 Sayı: 66 Ekim 2019

www.sosyalarastirmalar.com

Issn: 1307-9581

Volume: 12 Issue: 66 October 2019

www.sosyalarastirmalar.com

Issn: 1307-9581

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3578>

158 NUMARALI KÜTAHYA MENSUHÂT DEFTERİNE GÖRE GEDİZ'DE YAYA VE MÜSELLEMÂN ÇİFTLİKLERİ (DEMOGRAFİK, İKTİSADİ VE SOSYAL TARİHE DAİR KESİTLER)

*PEDESTRIAN AND INSPIRED; WHICH WAS THE UNITY OF OTTOMAN ARMY, FARMS IN
THE GEDİZ ACCORDING TO THE KÜTAHYA MENSUHÂT DEFTERS; ITS ORIGINAL
ARCHIVE NUMBER IS 158 (SECTIONS ON DEMOGRAPHIC, ECONOMIC AND SOCIAL
DATES)*

Murat ALANDAĞLI*

Öz

Osmanlı İmparatorluğunun sosyo-iktisadi ve askeri hayatına dair yapılan çalışmalar günümüzde popüler bir şekilde sürdürülmektedir. Bu alanda dün çok daha geniş bir sahada çok boyutlu bir bakış açısıyla yapılan çalışmalar; günümüzde yerini daha sınırlı bir alan ve spesifik konuları irdeleyenlere bırakmıştır. Elinizdeki çalışma özellikle nüfus hareketliliği, yerleşim sahaları ve sosyo-iktisadi tarih alanında yapılan çalışmalarda pek sık kullanılmayan kaynaklardan biri olan Mensuhat Defterlerine esas alan bir deneme mahiyetindedir. Bu nedenle günün modasına uygun bir metot ile Kütahya Mensuhat Defterinin sadece Gediz ile ilgili bölümü temel inceleme birimi olarak seçilmiştir.

Neticede Gediz'in XVI. yüzyıl tarihine dair çiftlik, köy, mahalle adları, vergi mükellefleri ile dar veya geniş sahada tekâmül eden nüfus hareketliliğine dair veriler kimi çıkmazlar ekseninde ele alınmış ve akademik bir düsturla sergilenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gediz, Mensuhat Defteri, Çiftlik, Nüfus Hareketliliği, Sosyo-Ekonomik Hayat.

Abstract

Today, studies on the socio-economic and military life of the Ottoman Empire are being carried out in a popular method. In this area, a much wider field with a multi-dimensional view of the works in the past but; nowadays it is replaced by a more limited area and specific subjects. The study is a trial based on Mensuhat Defters, which is one of the most frequently, used sources in the studies on population mobility, residential areas and socio-economic history, of Ottoman rural area. For this reason, only the Gediz section of Kütahya Mensuhat Defters was chosen as the main examination unit with a method suitable for the fashion of the day.

As a result, we will see about Gediz's XVI. Century's wary important information, some are the data on the population, village, neighborhood names, tax-payers and the population mobility that has evolved in narrow or wide area. And we hope so, have trying exhibition in whit an academic term in this information.

Keywords: Gediz, Mensuhat Defters, Farms, Population Mobility, Socio-Economic Life.

* Öğr. Gör., Murat ALANDAĞLI, Hakkâri Üniversitesi, muratalandagli@hakkari. ed.tr

Giriş

Osmanlı-Germiyanlı ilişkileri I Murat'ın oğlu Yıldırım Beyazıt ile Germiyanlı Beyi Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun'un evlenmesi ile akrabalık bağı noktasına erişir. 1381 tarihinde bu bağın bir nişanı olarak Süleyman Şah, Gediz¹ hariç Kütahya ve havalisini Osmanlılara çeyiz olarak verir (Uzunçarşılı, 1988, 768). Yarım asırlık bir zaman akabinde Germiyanlı Beyi II. Yakup'un ölümüyle Kütahya bir Osmanlı Sancağı hâline getirilir. Gediz, ancak bu dönemden sonra önemli bir ticaret, tarım ve askeri harekât merkezi hâlini alır (Varlık, 2002, 580-585). Fakat bu dönemde hemen hemen tüm imparatorluk genelini kasıp kavuran Celali kargaşasından Gediz de maalesef nasibini alır. Öyle ki Celali Deli Hasan'ın temaşa ettiği Kütahya ve çevresinden Gediz'e doğru büyük bir göç hareketi meydana gelir. Benzer sıkıntılar bir sonraki asırda da devam eder. Malum olduğu üzere imparatorluk idaresi XVII. yüzyılda adilane bir vergi düzeninin sağlanması ve toplanması için voyvodalık sistemini tesis eder. Bilebildiğimiz kararıyla 1698'de Gediz'de kurulmuş olan bu sitemin icra ve ifa edicisi Voyvoda Nasuh Ağa'dır. Döneme ait belgelerin naklettiği ölçüde Nasuh Ağa'nın maalesef beklenenin aksine halka zulüm ve baskı uyguladığını anlamaktayız (Uzunçarşılı, 1988, 768-769).

A- Yaya ve Müsellemân Çiftlikleri

Çift ya da çiftlik, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir çift öküzle işlenen ve yüzölçümü toprağın verimlilik durumuna göre 60, 80 ve 150 dönüm arasında değişen bir tarımsal işletmenin adıdır (Barkan, 1964, 392-397; Arıkan, 1983, 36). Fakat reaya çiftliklerinin yanı sıra askeri zümrelerin elinde bulundurdukları çiftlikler de vardı. Nitekim yaya-müsellem², doğancı ve hassa çiftlikleri bu türdendi (İnalçık, 1993, 313-134). Genellikle Yörük, Türkmenlerin³ oluşturduğu ve kendilerine ayrılmış çiftliklerde ocak⁴ biçiminde teşkilatlanmış yayaların menşei, Aşıkpaşazade'den öğrendiğimiz kadarıyla Orhan Gazi dönemine kadar gider.⁵ Kemalpaşaza de sipahilerin seferler vesilesiyle elde ettikleri zenginlik ve şöhretin reaya taifesini de sefere iştirake cebettiğini ve bunun sonunda pek çok kişinin yaya olarak sefere çıktığını yazar. Zamanla padişahın lütfuna mazhar olmuş bu kişilerin ellerindeki çiftlikler de vergiden muaf tutulmuştur. Elbette bu durum sıkı bir kontrolü de beraberinde getirmiştir. Ekonomik ve mali yapısı büyük ölçüde tarıma dayanmasından ve tarımsal üretimin temel tüketim maddesi olmasından dolayı imparatorluk tarımsal üretimi, vergilendirmeyi ve sıkı bir denetim dâhilinde sürdürmeyi yegâne amaç edinmiştir (Güçer, 1964, 44-46). Çok geçmeden bu maksatla tahrirler yapılmış ve sefere yarar görünenlerin kayıtları tutulmuştur.⁶ Bu kayıtlardan anladığımız kadarıyla yaya-müsellem savaş zamanı belli bir ücret almakla birlikte diğer dönemlerde kendi çiftliklerinde tarımsal üretim veya üzerlerine vazifeli oldukları görevleri ifa etmekle mükellefler (Arıkan, 1964, 35-36; Doğru, 1990, 1-50).

Bir dönem oldukça etkin bir görüntü sergileyen yaya-müsellem teşkilatı tespit ettiğimiz iki önemli nedenden dolayı giderek gerilemeye ve askeri, idari, iktisadi nizamdan kopmaya başlar. Bunlardan ilki ocakların yamak tedarikinde yaşadıkları sıkıntılardır. Nitekim yamaksız kalan ocaklar ya mevkuf olarak kaydedilmiş ya da başka bir ocağa devredilmişlerdir (Arıkan, 1964, 27). İkinci olarak da özellikle XVI. yüzyılda sık sık rastlanıldığı üzere bazı ocakların tüm sülalelerini yamak olarak yazmaları hadisesidir. Öyle ki başlangıçta yedi ila on arasında yamağı olan bu ocaklar daha sonraları kırk veya elli kişilik bir yekûna kavuşmuştur (Arıkan, 1964, 14). Ailelerin bu refleksi, yamak bulma sıkıntısı ve bunun doğal bir sonucu

¹Anadolu'nun batısında İç Ege'de bulunan Gediz, Kütahya iline bağlıdır. Batısında Pazarlar, Şaphane, güneyinde Uşak, Banaz, doğusunda Altıntaş, kuzeyinde Çavdarhisar ve Aslanapa ile çevrili yeşillikler içinde şirin bir ilçedir. Ege Bölgesi'nin Honaz Dağı (2.528 m), Akdağ (2.446 m) ve Bozdağ'dan (2.421 m) sonra en büyük yükseltisi olan Murat Dağı (2.312 m) ilçenin doğusunda yer alır...". Bk. Meltem Aydın (2016). XVII. Yüzyılda Gediz'in Sosyo-Ekonomik Yapısı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KÜİİBFD)*, Cilt:7, Sayı:12,Yıl:2016, s.127; "...Gediz Kütahya'nın bir ilçesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut konumu esas olarak şehrin eski konumundan yedi kilometre uzağındadır. Bu değişikliğin nedeni 1970 yılında meydana gelen depremdir..." Bk. *Cumhuriyetin ellinci yılında Kütahya*. 1973, İl Yıllığı, s.80.

²Geniş bilgi için ayrıca Bk. Feridun Emecen (2013). *Yaya ve Müsellem*. DİA, C. 43, Ankara: TDVY, s. 354-56.

³Gelibolu Yaya Defteri H. 879 (1474) yayların menşeiine dair önemli bilgiler içerir. Buna göre büyük çoğunluğu Türk olmakla birlikte Hristiyanlarda yaya veya yamak olarak yazılmışlardır.³ H.895 (1489) tarihli Biga Yayalarına ait defter yayaların büyük kısmının Yörük neslinden geldiğini göstermektedir. Muzaffer Arıkan (1966). *XV. Asırda Yaya ve Müsellem Ocakları, (Toprak Tasarrufu Vergi Muafiyetleri ve Hizmet)*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, s. 8.

⁴"...Ve bir bahşi dahi müsellemân taifesine ta'yin olunup her beş nefere bir ocak itibâr olunmuştur ne mikdar ocak ise her ocağın bir timâr ile ol timâr ile beş nefer sefer eşer, müsellemi vardır. Timâr-ı mezbûruber-vech-i iştirâk Tasarrufu iderler. Sâir erbâb-ı timâr gibi bunların dahi ellerinde berâtları vardı. Sefer-i hümâyün vâkî' oldukça nevbetle eşerler ve kânun kendilerine gitmekdir ve nevbet kangısında olursa timârın ol sene cümle mahsûlin ol alır ... Bunlardan birisi fevt olsa timârı oğluna verilir, oğlı yoğ ise yahut edâ-i hizmet etmezlerse bağlarının arzı mucibince Yine müsellem oğullarından bir müstehukka virilir..."İlhan Şahin (1979). *Timar Sistemi Hakkında Bir Risale*. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, s. 926-927.

⁵"Orhan Gazinin askerini çoğaltmak istediği ve Çandarlı Kara Halil Paşa'nın önerisi ile Yaya yazımına başladığı...", Fikret Yılmaz (1999). *Edremit Yayaları ve Yaya Teşkilatının Kaldırılması Hakkında Bilgiler*. *Osmanlı Araştırmaları*, XIX, s.150.

⁶Yaya defterlerinin en eskisi H. 859 (1454) tarihli Karahisar-ı Sahib defteridir (Arıkan, 1-2).

olarak ayrıcalık, yetki ve görev kayıplarının önüne geçme maksatlı olabilir. Bu tür çıkarımları bir kenara bırakırsak, sayıları artan yaya ocaklarının doğal olarak çiftlik arazilerini genişletmek istedikleri şeklinde bir gerçekle karşı karşıya kalabiliriz. Bu iki etken çerçevesinde yaya ve müsellemler ocaklarına bakıldığında; bir yandan insan unsuru bulamadığı için sönen, diğer yandan da elindeki çiftlik arazisi kendilerine yetmediği için sürekli daha fazla toprak talebinde bulunan ocaklar şeklinde iki ayrı görüntü belirginleşmektedir. Aslında mevcut durumun her ikisi de imparatorluk idaresinin en başından beri korktuğu ve yüz yüze gelmek istemediği sonuçlardandı. Sorun tamamen toprak ve toprağın işletilmesiyle ilgiliydi. Sayıları kırk, elli yamağı bulan ocaklar, öncelikle etraflarındaki boş arazileri zamanla da bizzat reyaya ait sahaları ele geçirmişti. Bu elbette reyaya ile ocakların yer yer yüz yüze gelmesine sebep olmuş, hengâme de bundan sonra kopmuştur (Arıkan, 1964, 33). Nihayet XVI. yüzyılın sonlarında lağvedilen teşkilatın mensupları sahip oldukları muafiyetlerden arındırılarak "çift-hane" sistemine tabi normal "raiyyet" statüsüne getirilmişlerdir.⁷

Yaya-müsellemler çiftliklerinin yukarıda bahsettiğimiz sıkıntıların yanı sıra özellikle son dönemlerde yoğun bir nüfus hareketliliğine ev sahipliği yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu hareketliliklerin bir kısmı bölgesel diğer kısmı ise çok daha geniş bir sahadan kaynaklanmışa benziyor. Nitekim bahse konu hareketlilik kaza hatta köy, mahalle ekseninde bile takip edilebilir. Dolayısıyla akıllara bu hareketliliğe dair bir kaza merkezinin esas alınarak belli başlı kimi sonuçların elde edilebilirliği fikri gelmektedir. İmparatorluk idaresinin belki de bu hareketliliği resmetmek adına tuttuğu kayıtlar şüphesiz bu hususta elimizdeki en temel başvuru kaynağıdır. Bu nedenle elinizdeki çalışma sadece 158 numaralı Kütahya Mensuhat⁸ Defteri'nde Gediz'e ait bölümünü akademik bir disiplin dâhilinde akla gelen bazı sorular ile peşine düşülen cevaplarının ortaya konulmasını amaç edinmektedir.

B- XVI.-XVII. Yüzyıl Gediz Havalisi Hakkında Yapılmış Kimi Çalışmalar

Yaya ve müsellemler teşkilatına dair çalışmalar bir dönem hız kazanmış ama her nedense devam ettirilememiştir. Bu çalışmalar ekseriyetle teşkilatın genel yapısına dair olup daha dar çerçevede ele alanları nispeten azdır (Doğru, 1990, 45; Gökçe, 200, 137-153). Gediz havalisine dair yapılmış olan çalışmaları tetkik etmemizin temelde iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki varsa yapılmış olan bir çalışmayı tespit etmek ve mükerrer bir çalışma yapmamaktır. Bir diğeri ise çalışmamızın yapılmış olan diğerleri arasındaki yerinin tespitine zemin hazırlamaktır. Temel olarak bu iki ana maksatla yapılan genel bir literatür taraması neticesinde aşağıda kısaca yer verilen çalışmalara tesadüf edilmiştir.

Varlık, Kütahya Sancağına ait Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde yer alan 47 numaralı defter ile Osmanlı Arşivi'nde bulunan 45,49 ve 438 numaralı defterleri merkeze alarak oldukça önemli bir makale hazırlamıştır (Varlık, 1988, 115-167). Yazar, hakikaten bahse konu defterlerde rastladığı yerleşim birimlerinin isimleri ile nüfus ve ekonomik yapılarını detaylı ve titiz bir yöntemle ele alarak sergilemiştir. Öte yandan Gülten'in, XVI. yüzyılda Kütahya Yörüklerinin sosyal-ekonomik ve demografik yaşamlarına ışık tutan, belge, tablo ve geniş izahları içeren makalesi de bu çerçevede ele alınabilir (Gülten, 2010, 171-194). Gülten'in çalışmasında Kuyud-ı Kadime Arşivi'nin 47, 48, 50, 110, 125, 144, 145, 560 numaralı tahrir defterlerini kullandığı anlaşılmaktadır. Bu defter yoğunluğuna rağmen yazarın 158 numaralı defteri kullanmamış olması da oldukça ilginçtir. Yazarın özellikle bölgedeki Yörük taifesini mercek altına aldığı çalışmasında, yaya ve müsellemler kayıtlarından ibaret defteri göz ardı ettiği düşünülebilir.

Bir dönem karanlıkta kalmış ve fakat günümüzde bir hayli çalışmaya konu olmuş Avarız defterleri özelinde Aydın'ın⁹ bölgeye dair ortaya koyduğu çalışma açıkçası ayrı bir öneme sahiptir. Yazar, "XVII. Yüzyılda Gediz'in Sosyo-Ekonomik Yapısı" isimli çalışmasında 1481-1571 aralığındaki tahrir defterleri ile 1665-1666 tarihli avarız defterlerindeki bilgileri kritik ederek tesadüf ettiği Gediz'in merkez ve taşra bağlamındaki iktisadi ve demografik verilerini akademik bir disiplin içerisinde sergilemiştir.

Gediz bölgesindeki yerleşim örüntüsünün doğal ve yapay oluşumlardan kaynaklı nedenlerini irdeleyen Özav'ın "Eski Gediz Kasabası Çevresinde Güme Yerleşmeleri" isimli çalışması da gözlerden ırak tutulmayacak mahiyettedir. Öyle ki yazar, güme, kom, dam, yayla, ağıl ve bağ evi gibi geçici yerleşmelerin

⁷Gökçe, a.g.m. 149; Yılmaz'ın çalışmasında da görüldüğü üzere 1582 yılı Mayıs ayında "umumen piyade ve müsellemler taifesi ref' olunub cümlesi reyaya kaydolunmak" şeklinde divan-ı hümayundan çıkan bir kararla reyaya statüsüne geçirildikleri anlaşılmaktadır., bk. Yılmaz, a.g.m., s. 168.

⁸Barkan'ın beş grupta ele aldığı tımar guruplarından biri Mensuhat tımarlarıdır. Bu gruba genellikle müsellemler ve Yörük askerleri gibi lağvedilen sınıflardan boş kalan tımarlar olarak bakılabilir. Bu tımarlar sonradan gittikçe önem kazanan leventlere tahsis edilmiştir.", Bkz. Ö. L. Barkan (1980). Tımar. *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*. İstanbul: Gözlem Yayınları, s. 850.; Ahmet Tabakoğlu (2005). *Türk İktisat Tarihi*. 7. Baskı, Ankara: Dergâh Yayınları, s.216,217.

⁹Meltem Aydın (2016). XVII. Yüzyılda Gediz'in Sosyo-Ekonomik Yapısı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KÜİİBFD)*, Cilt: 7, Sayı: 12, s. 125-153.

oluşum süreçleri ile fonksiyonlarını Gediz özelinde inceleyerek ortaya koymaya çalışmıştır (Özav, 1995, 173-187).

Dağlar'ın "1571 yılından kalan Tapu Tahrir Defterine Göre Gediz Nahiyesi" isimli tezi de isminden anlaşılacağı üzere; Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde mevcut 47 numaralı defterdeki veriler esas alınarak hazırlanmış klasik bir tahrir çalışması niteliğindedir (Dağlar, 2011). Gediz'e dair yapılmış çalışmaların hemen hemen hepsinde 47 numaralı defter veri, özet veya tıpkıbasım, transkript şeklinde başvuru eseri olarak kullanılmıştır.

Gürsoy'un XVI.-XIX. yüzyıllarda Gediz'de Toplumsal Hayat" başlıklı tezi ise yine Gediz'de özellikle XIX. yüzyıla ait temettuat kayıtları esas alınarak merkez ve kazaya dair verilerin ele alındığı bir çalışma mahiyetindedir. Fakat görüldüğü kadarıyla yazarın XVI. yüzyıl kaynaklarından ziyade yoğun olarak XIX.-XX. yüzyıla ait olanları kullandığı anlaşılmaktadır (Gürsoy, 2011).

C- Çalışmanın Amacı ve Kullanılan Kaynaklar

Yaya ve Müsellem teşkilatına dair XV. ve XVI. yüzyıl kayıtlarının olduğu iki önemli merkez bulunmaktadır. Bunlardan ilki Başbakanlık Devlet Arşivleri (özellikle Tapu Tahrir, Maliyeden Müdevver ve Kamil Kepeci tasnifleri) ve diğeri ise Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'dir (Doğru, 1990, 15). Yukarıda da görüldüğü üzere Gediz üzerine gerek Osmanlı Arşivleri ve gerekse de Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde mevcut XVI.-XVII. ve XIX. yüzyıla ait kaynaklardan hareketle her biri farklı bir bakış sergileyen pek çok çalışma vücuda getirilmiştir. Bu çalışmalarda istisnasız vurgulanan ve üzerinde kimi çıkarımlar yapılan en hassas konulardan biri de Gediz'deki nüfus yapısı ve hareketliliğidir.

Bu çalışma fazla iddialı olmamakla birlikte Gediz ve havalisindeki nüfus hareketliliğine şu ana kadar tetkik edilmediği düşünülen bir kaynaktan hareketle farklı bir yaklaşım sergilemeyi amaç edinmiştir. Nitekim bu amaçla Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde yer alan 158 Numaralı "Fihrist-i Piyadegân-ı Livâ-i Kütahya" başlıklı defter başvuru mahiyetinde olacaktır. Yeni numarası TKG. KK. TTd.133 (Eski No.:72/158) şeklinde olan ve toplam 353 varak, 706 sayfadan müteşekkil 15x40 ebadındaki bu başvuru kaynağının tarihi maalesef tam olarak bilinmemektedir (Işık, Yıldırım, Kadioğlu, 2012, 69). Defterin kimi sayfalarında¹⁰ yer alan derkenar veya vassalelerdeki kayıtlar esas alındığında XVII. yüzyıla ait olduğuna dair bir izlenim edinilebilir. Fakat yukarıda da ifade edildiği üzere teşkilat bilinen nedenlerden dolayı XVI. yüzyılın sonlarında lağvedilmiştir. Bu tezaadın da tazyikiyle defterin XVI yüzyılın sonlarında kayda geçirilmiş olduğu düşünülebilir.

158 numaralı defter üzerinde yapılan inceleme neticesinde; defterin Arıkan'ın dört sınıfa ayırdığı defterler grubundan "Yayaların tamamıyla ayrı, müsellemlerin ise tımar defterinin sonunda ayrı bir bölüm hâlinde verildiği defterler" grubunda yer aldığı söylenebilir (Arıkan, 1964, 38). Bu defterin 186/b-211/b ve 327/b-333/a numaralı varaklarında "Nahiye-i Gedus ma'a nahiye-i Cömerd der livâ-i Kütahya" şeklinde başlayan Gediz nahiyesine ait mensuhât çiftliklerinin kayıtları bulunmaktadır. Mensuhât çiftlikleri hakkında yer yer kimi çalışmalar yapılmış olsa da bu defteri kanımızca farklı kılan bazı özellikleri bulunmaktadır. Zira defterde yer alan çiftliklerde mütemekkin vergi nüfusunun tamamı Gediz'e bağlı başka köy, mahalle ile uzak-yakın pek çok yerleşim biriminden geldikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla genel olarak mufassal tahrir defterlerinde görmeye alıştığımız klasik, vergiye esas kayıt sistemini bu kez farklı bir kaynaktan tetkik etme fırsatına erişebileceğiz. Böylece her ne kadar tam tarihi bilinmese de XVI. veya XVII. yüzyıla ait olması kuvvetle muhtemel bu kaynaktan hareketle; Gediz ve havalisindeki nüfus hareketliliğini görebilmemiz mümkün olabilecektir. Elbette ki diğer çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da salt bir demografik hareketliliğin gözlemlenmesi amaçlanmamaktadır. Bölgedeki demografik yapının tetkiki meselesinin doğal bir sonucu olarak ayrıca iktisadi ve idari yapı farklılıkları ile onomastik verilerin de akademik bir disiplinle yansıtılması amaçlanmaktadır.

a-) Çiftlik Adları; Yer Aldıkları Karye ve Akarlarına Dair Bilgiler

İmparatorluk bazı şeylerin yolunda gitmediğini fark etmiş olmalı ki; yaya ve müsellemler sayımını yapacak tahrir eminleri ile ilgili bölgeden sorumlu sancak beylerini titiz bir şekilde hareket edilmesi ve hataya mahal verilmemesi noktasında uyarmıştır. Hatta oluşması muhtemel bir hatadan direkt sancak beyinin sorumlu tutulacağı ve görevine son verileceği deklare edilmiştir. Bu titizlik tahrir usullerinin belirlenmesini de etkilemiş benziyor. Öyle ki; ocak beyleri çeribaşı, yaya-başı ve mukaddemler yaya ve müsellemleri eksiksiz olarak tahrir heyetinin karşısına getirmek mecburiyetindeydiler. Tahrirlere gıyaben yazılmak imkânsızdı. Tahrir eminleri pür dikkat kesilerek karşısına getirilen yaya veya müsellemler deftere kendileri ve babalarının adları ile varsa lakapları, buldukları şehir ve köyleriyle birlikte yazmışlardır. Bu

¹⁰TKG. KK. TTd.133 (Eski No:72/158), T.(-); 77/a-b; tarih: 1146, 1149 (M.1733-34 ve 1736-37); 226/a-b varakta 1145, 1146 (M.1732/33 ve 1733/34) yine 290/a-b varaklarında 1151, (M.1738/38).

kayıtların tamamı en ufak bir eksikliğe veya karışıklığa mahal bırakmayacak derecede titizlikle kaleme alınmıştır (Arıkan, 1964, 42-43).

Başvuru kaynağımızın, tarihini tespit edemediğimiz bir dönemde Gediz havalisinde yukarıda anlatıldığı üzere titiz bir şekilde yapılan sayımın neticesinde vücuda getirildiği malumdur. Defterde Gediz ve Cömert kayıtlarının ayrı ayrı tutulmamış olması, Cömert kayıtlarının sayıca az olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Çalışmada ilk olarak söz konusu defterin ilgili varaklarındaki verilerin önceden belirlenmiş soru yumağından oluşan tablolara girilmesi yöntemine gidilmiştir. Böylece çalışmamıza yön verecek bilgilere erişim daha sistemli ve daha kolay olmuştur. Bu kapsamda oluşturduğumuz tablo; Gediz'e ait çiftlikler ile bu çiftliklerin yer aldığı köyler ve gelirlerine sahip kişilere dair bilgileri içermektedir.

Toplamda 70-75 çiftlik isminin yer aldığı bu tablo, bizlere çiftlik isimleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Nitekim öncelikli olarak Halil¹¹, Umurhan¹², Bayram¹³, Hamza¹⁴, Hasan¹⁵, İlyas¹⁶, Adil¹⁷ vb. salt şahıs isimlerine rastlamaktayız. İlk bakışta sıradan olmasına rağmen bu isimlerin ocak başının isimleri mi; atalarının isimleri mi yoksa idari ve askeri görev ehillerinin isimleri mi olduğu sorusu akıllara gelmektedir. Her ne kadar buldukları çiftliklerde hayatlarını idame ettirmeye uğraştıkları bilinse de onların "eba'en-cedd yurtlarının" hayalleri ile yaşadıkları ve bir gün oraya dönmeyi arzuladıklarını bilmekteyiz.¹⁸ Dolayısıyla çiftlik isimlerinin belirlenmesinde idari ve askeri kadro mensuplarının isimlerinin kullanılması kuvvetle muhtemel ise de bu yönde duygusal bir bağın varlığı da asla gözden ırak tutulmamalıdır.

Yine Oruç Gazi¹⁹, Melek Şah²⁰, Rum Eri²¹, Yaya Saruhan²², Yaya Sevindik²³, Ahi İlyas²⁴, Yaya Baba²⁵ vb. Türkçe kökenli veya askeri yapıya esas nitelemelerden oluşan isimlerin olduğunu görebilmekteyiz. Çiftlik adlarına yönelik bu düşüncelerin akabinde çiftlik gelirlerini toplayan kişiler ile ilgili bazı tespitler de ifade edilebilir.²⁶ Çiftlik isimlerini esas alan bu tür izahlar elbette Gediz'in kimi köy ve mahallelerine dair birkaç söz söylemek zorunda bırakmaktadır. Yani çiftliklerin yer aldığı köy veya mahallelerin tarihsel geçmişleri veya devamlılıklarıyla ilgili bir ipucu bulanabilir mi? Bu sorunun cevabı elbette Gediz'e ait Mufassal ve İcmal tahrir defterinin tetkikinde saklıdır. Nitekim pek çok mahalle²⁷ ve köy²⁸ ismine TKG. KK. TTd.131, (Eski No.:70/47)²⁹ numaralı defterde rastlanılmıştır. Yine TKG. KK. TTd.304 (Eski No.:74/256)³⁰ numaralı defter de pek çok köy³¹ adına tesadüf edilmiştir. Öte yandan Kütahya'ya ait TKG. KK. TTd.132, (Eski No.:71/48)³² numaralı mufassal ve TKG. KK. TTd.303, (Eski No.:73/230)³³ numaralı icmal defterlerinde ele aldığımız bölümde yer alan yerleşim alanlarının isimlerine dair herhangi bir ize rastlanılmaması şüphesiz bu defterlerin Gediz'e dair kayıtları içermemesinden kaynaklanmaktadır.

Biz, defterin muhteva ve kayıt şekli diğerlerinden farklı olması hasebiyle bu kişilerin elde ettikleri gelirleri hangi gider kalemleri karşılığında harcadıkları veya hangi idari göreve istinaden sahip olduklarını maalesef öğrenememekteyiz. Peki, bu insanlar nerelerden geldiler, bu çiftliklere nasıl yerleştirildiler,

¹¹Çiftlik-i Halil, der karye-i Gümüş, tâbî-i Gedüs..., TKG. KK. TTd.133 (Eski No.:72/158), T.(-) varak:186/b (Bundan sonraki belirtmelerde sadece varak:..., şeklinde atf yapılacaktır.)

¹²Varak:187/

¹³Varak:188/a

¹⁴Varak:202/b

¹⁵Varak: 204/b

¹⁶Varak: 205/b

¹⁷Varak:328/a.

¹⁸Arıkan, a.g.t., s. 21.

¹⁹Çiftlik-i Oruç Gazi, der karye-i Sandıklı, tâbî-i Gedüs..., varak:188/a.

²⁰Varak: 200/b.

²¹Çiftlik-i Rum Eri, der karye-i Kömüş, ..., varak:204/b.

²²Varak:187/a.

²³Çiftlik-i Yaya Sevindik, der karye-i Gürlük, tâbî-i Gedüs..., varak:200/a.

²⁴Varak:202/a.

²⁵Varak:204/a.

²⁶Çiftlik-i Halil, der karye-i Gümüş, tâbî-i Gedüs, an ze'amet-i Ulu Keş Hüseyin, varak:186/b; Süleyman Bosna, 188/a; İlbasanlı Yurt, 188/b; Hüseyin Cameşvi, 200/a; Ahmet Çavuş, 202/a; Yusuf veled-i Yusuf, 203/a; Murad bin-i Abdullah, 203/b; Ali bin-i Abdullah, 205/b; Mehmed veled-i Şeyh Alaaddin, 205/b; Ahmed bin-i Abdullah, 206/b; Ali veled-i Hüseyin, 207/b; İbrahim ve Erzani, 208/b, vb.

²⁷TKG. KK. TTd.131, (Eski No.:70/47), Camii Kebir, vr.263/b; Hacı Ali Fakih, vr.264/b; Hoca Fakih, vr.266/a.

²⁸TKG. KK. TTd.131, (Eski No.:70/47), Köseleler, vr.267/a; Kara Ağaç, vr.268/a; Eşek Viranı, vr.273/b; Altun Taş, vr.277/b; Kızıl Ağaç, vr.279/b; Ece Yakası, vr.280/b-281/a; Akça Alan, vr.279/b; Çukur Viran, vr.286/b vb.

²⁹TKG. KK. TTd.131, (Eski No.:70/47), Tarih: H.978.

³⁰TKG. KK. TTd.304 (Eski No.:74/256), T.-

³¹TKG. KK. TTd.304 (Eski No.:74/256), Hisar Yakası, vr.2/b; Erdoğan, vr.:3/a, Gökler, vr.6/b, 34/a; Dede, vr.18/a, vb.

³²TKG. KK. TTd.132, (Eski No.:71/48), T.H.978.

³³TKG. KK. TTd.303, (Eski No.:73/230), T. H.977.

gaiplerden mi yoksa ziyadelerden midirler? Çalışmanın bu aşamasından sonra çiftliklerde mütemekkin olanların kimlikleri ile nerelerden geldiklerine dair bilgileri ortaya koymaya çalışacağız.

b-) Çiftliklerdeki Demografik Hareketlilik

İkinci olarak ele alacağımız tablo, çiftliklerdeki insan unsurunun hareketliliğine dair verileri içermektedir. Nitekim bu konuda detaylı bir veri analizi yapabilmek için öncelikle çiftlikler tek tek sıralanarak her birinde bulunan kişilerin isimleri alt alta yazılmıştır. Sonra da her bir kişinin karşısına köyü ile köyün bağlı olduğu kaza isimleri yazılmıştır. Böylece her bir çiftlikte o dönemde bulunan kişiler ile geldikleri köylerin kayıtlarına erişilmiş olacaktır. Böylesine bir veri girişinin akabinde çiftliklerde bulunan kişi sayısı 898 olarak saptanmıştır. Bu noktada yaşadığımız en büyük sıkıntı rastladığımız köylerdeki demografik hareketliliği muadil kayıtlarla ortaya koymakta gerek duyulan kaynak sıkıntısıdır. Yani belli bir çiftliğin içerisinde köy ile birlikte gördüğümüz kişinin evveliyatı ya da sonrasına kayıtlarını maalesef tespit edememekteyiz. Kişisel bazdaki bu bilgi kısırlığı köy, mahalle ve hatta kaza noktasında da istediğimiz kimi verileri kısıtlamakta ve karmaşaya sürüklemektedir. Öyle ki bu sıkıntı nedeniyle bizler bir veya birden çok yerleşim bölgesi arasındaki nüfus hareketliliğini maalesef canlı olarak görememekteyiz.

Çiftliklerin yer aldığı köyler, “Çiftlik-i Halil; der karye-i Gümüş, tabi’-i Gedüs an ze’âmet-i Ulu Keş Hüseyin” şeklinde ön, ana, künye veya tanım cümleleriyle tespit edilmiştir. Daha sonra bu tanım cümlelerinin altına “Veli veled-i Ali, k³⁴, -der karye-i Gümüş”; “Yakub veled-i o, m³⁵, -der m.”; “Resul veled-i Mustafa, k, -der karye-i Kızılca Ağaç, tabi’-i Gedüs”; “Şaban veled-i İdris, k, -der karye-i Eli Çanı”; “Hüseyin birader-i o, m” ; “Osman veled-i Mehmed, k, -der karye-i Kızılca Ağaç”; “Seyfi veled-i Veli, m, -der karye-i m” şeklinde bir çiftlikte yamak olarak bulunanların isimleri takip etmektedir. Görüldüğü üzere bu kayıtlar sayesinde çiftliklerde yer alan kişilerin sayıları, ailevi bağları ve ödemekle yükümlü oldukları vergilerin yanı sıra geldikleri köylere ait bilgilere ulaşabilmekteyiz. Dolayısıyla Çiftlik-i Halil’de Gümüş köyünden 2, Kızıl Ağaç köyünden 4 ve Eli Çanı köyünden de 2 kişi olmak üzere toplam 8 kişinin bulunduğunu da bu sayede tespit edebilmekteyiz. Çiftlik isimleri ile buralarda yer alan kişiler ve bağlı oldukları köyleri kapsayan detaylı bilgiler yer almaktadır. Buradaki tabloyu incelediğimizde döneme ve yöreye has hazırlanmış bir haritaya şiddetle ihtiyaç hâsıl olmuştur. Adı geçen köylerin coğrafi konumları, gerek çiftliğin yer aldığı köy, mahalle gerekse de kazaya olan mesafeleri gibi pek çok bilgiye erişimin bu sayede sağlanabileceği aşikârdır. Bizler ancak bu sayede söz konusu kişilerin geçimlik nafaka için mi?, günübürlük veya sürekli olarak mı geldiklerine dair bir çıkarım yapabileceğiz. Ayrıca bahse konu çiftlikler yeni mi oluşturulmuştu? Yoksa zaten var mıydı? Yeni oluşturulmuş ise mümkün mertebe tedarikinin bölgeye en yakın ocaktan sağlanması gerekmektedir. Zira mesafenin uzak olması gelgitleri zorlaştıracak bir faktördü. Bu nedenle eskiden uzak çiftliklere yazılmış yaya ve müsellemler çocukları yeni kayıtlarda baba ocaklarına daha yakın çiftliklere yazılmaya başlanmışlardır (Arıkan, 1964, 41-81). Dolayısıyla elde edilecek bir harita vesilesiyle lokalizasyon sağlanacak ve yukarıda sıraladığımız soruların cevaplarına dair ipuçlarına erişilebilecektir.

Bu arayışın bir sonucu olarak Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünce basımı yapılan 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu³⁶ isimli kitapta yer alan Kütahya Livası haritasına ulaşılmıştır. 1530 tarihli bu harita incelendiğinde öncelikle kayıtlarda tesadüf ettiğimiz bazı köylere rastlayamadığımızı hemen ifade etmemiz gerekmektedir. O hâlde bahse konu köyler bu tarihte değil de daha sonraları kuruldu şeklinde bir çıkarım yapmamız mümkün olmaktadır. Haritada elde edebildiğimiz veriler çerçevesinde öncelikle Gediz, Aslan-Apa, Sazanos ve Altun Taş, Selendi ve Kula kazalarının yerlerini net olarak görebilmekteyiz. Bu durumda Gediz’e en uzak olan kazalar sırasıyla Kula, Selendi ve Altun Taş şeklinde sıralanabilir. Kayıtlarda tesadüf ettiğimiz kişilerin Gediz’e Altun Taş³⁷, Selendi³⁸ ve Kula’ya³⁹ bağlı köylerden gelmişlerdir. O hâlde bu kişiler oldukça uzak bir mekândan nedenini bilmediğimiz sebeplerden dolayı Gediz bölgesine gelmişlerdir. Eldeki veriler ile haritadakilerin incelenmesi neticesinde çiftliklerde mütemekkin kişilerin kuzeyden güneye doğru; Değirmen, Kayacık, Gökler, Göynük, Çukur Viran, Kara Ağaç köyleri şeklindeki dizilimle adeta bir yay çemberi oluşturduğu ve Ece, Celtüklü, Dede, Sanduk/Sanduklu gibi köylerin ise bu yayın iç çeperinde yer aldıklarını görebilmekteyiz. Sonuç olarak büyük beklentilerle irdelediğimiz 1530 tarihli Kütahya livası haritası özellikle Gediz ve havalisine dair mesele edindiğimiz çıkmazlarla alakalı bazı tespitler yapmamıza fırsat tanımıştır. Kimi çiftliklerin isimleri ile

³⁴K: Bennak, Bk. Feridun Emecen. Bennâk. İA, C.V, s.458,458.

³⁵M: Mücerred, Feridun Emecen. Bennâk. İA, C.V, s.458,458 Ayrıca Bk. Dipnot:64).

³⁶438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (1993). I, (H.937, M.1530), Dizin/Tıpkıbasım, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, s.109.

³⁷Karye-i Turudlar tabi’-i Altun Taş, vr.205/a.

³⁸Karye-i Bagas tabi’-i Silindi, vr.186/b, 187/b.

³⁹Karye-i Armağanlar, tabi’-i Kula, vr.330/b.

bu çiftliklerdeki yamaklarının geldiği köylerin konumunu belirleme kolaylığı örneğinde olduğu gibi. Fakat tesadüf edemediğimiz bazı köyler ile Selendi, Kula, Altun Taş gibi kazalardan gelenlere dair bir iz belirti bulamadığımız için meseleye dair maalesef bütüncül bir bakış sergilenememiştir. Bir ihtimal olarak yine Gediz tahrir defterleri göz önüne alınabilir mi? Bir başka ifadeyle Gediz'e ait ve fakat farklı tarihlerde düzenlenmiş tahrir kayıtlarından bir ipucu elde edilebilir mi? Bu düşünce dâhilinde ilk olarak Gediz merkez nüfusu ekseninde önemli verilere erişilmiştir. Nitekim Aydın'ın çalışması bizlere Gediz merkez kazasında bahse konu dönemde bir nüfus erimesi olduğunu göstermektedir. Hatta Camii Kebir gibi kimi mahalleler özelinde de bu tür çıkarımlar yapmam mümkün. İşte ulaşılmış olduğumuz bu bilgiler bizlerde, incelediğimiz çiftliklere Gediz merkez ve mahallerinden gelenlerin bu dönemde eriyen nüfusun kalıntıları olabileceği düşüncesini tetiklemektedir.⁴⁰

Lokalizasyona dair bu çıkmazı bir kenara bıraktığımızda pek çok Yörük taifesi⁴¹ ile Çiftlik-i Yaya Sevindik örneğinde rastladığımız muhassıl ve imam⁴²; yine Çiftlik-i Kayur Oğlunda⁴³ tesadüf ettiğimiz sipâhi, sipâhi-zâdelere dair kayıtlar da zikredilebilir.

c-) Çiftliklerdeki İktisadi Hayat

Ele aldığımız defterden hareketle oluşturduğumuz bir diğer tablo ise insan unsurunun var olduğu her yerde olması kaçınılmaz olan iktisadi hayata dair tespitleri içermektedir. Çiftliklerin künyeleri ile buralarda yer alanların isimleri ve geldikleri köy, mahalle veya cemaatlerine dair bilgilerin akabinde defterde, yıllık gelir kalemleri ile miktarlarının yer aldığı başkaca bilgilerin peşine düşülmüştür. Buradaki bilgilerin tablolaştırılması bizlere çiftliklerdeki zirai potansiyel ve iktisadi hareketlilik ile üretim ünitelerine dair önemli bilgiler sunmuştur.

Bu izahımızı bir örnek ile açıklamak istediğimizde; "Çiftlik-i Halil" zirai ünitesinin: Zemin, dönüm:100; resm-i zemin 32; bennak ve mücerred⁴⁴ 66; Hınta 1200, şa'ir 1200; Alef 500; küvvare 50; ağnam 50, deştbanı 100, bad-ı heva 50 olmak üzere toplam 3.044 akçelik hâsılının olduğu görülmektedir. Çiftliklere ait söz konusu verilerin girilmesiyle oluşturulmuş tablonun bütüncül okunması sonucu bölgenin coğrafi şekilleri ve üretim iklimi hakkında da bilgi sahibi olabilmekteyiz. Ancak bu sayede kurak ya da karasal iklim bölgesi tespitleri ile buralarda yetiştirilen "arpa, buğday, burçak" gibi ürünler ve yine genellikle mera hayvancılığı olarak bilinen "koyun" yetiştiriciliğinin bu sahalarda yaygın olduğuna dair bazı çıkarımlar yapılabilmektedir. Bu türden vergi kalemlerinin Gediz havalisinde yaygın olması bölgeye dair genel geçer tespitleri daha kolay yapabilmemize de imkân sağlamaktadır. Diğer taraftan "çeltük, meyve, keten, piyaz" gibi nispeten daha sulak veya ovalık sahalarda ekimi yapılan ürünlere de az da olsa rastlanılmaktadır. Yine dönemin iktisadi hayatının vazgeçilmez unsurlarından olan değirmenlere ait bazı bilgiler de mevcuttur. Değirmenlerin buldukları çiftlikler, harap ya da ma'mur oldukları, kaç öğütme taşının bulunduğu ve yıllık vergi yüklerinin miktarı gibi bilgilere tesadüf edilmiştir. Çiftliklerin sayısal yoğunluğu ve gelir kalemlerinin fazlalığı nedeniyle oluşturmuş olduğumuz tabloyu burada sergileme imkânı bulunmamaktadır. Bu nedenle her ne kadar anlatıma tek düzeylik katsa da çiftliklerin iktisadi hayatına dair genel rakamsal verileri burada ifade etmeyi faydalı bulmaktayız. Nitekim arazi veya çayır olarak 8.041 dönüm arazi üzerinde gerçekleştirilen üretim etkinlikleri dâhilinde toplam 147.423 akçelik bir vergilendirme kaleminin oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan ilk olarak resm-i bennak ve mücerred: 7.962; hınta ma'a nohud: 55.670; Şa'ir ma'a kapluca: 41.585; alef ma'a burçak: 8.900 gibi diğerlerine göre hayli yüksek gelir kalemleri göze çarpmaktadır. Öte taraftan "resm-i bostan, piyaz, keten, yaylak, bağat, kovan ve çeltük" gibi daha az gelir kalemleri de bulunmaktadır.

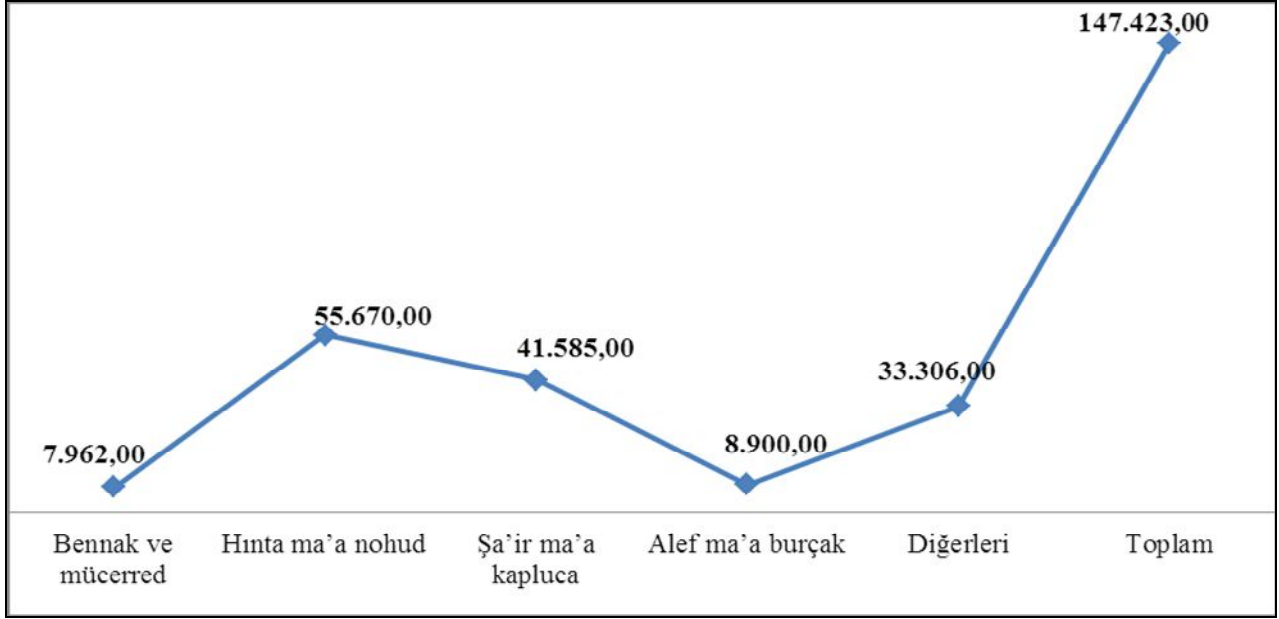
⁴⁰Aydın, a.g.m, s.143.

⁴¹"Yörükân-ı Yayıncılar, vr.187/b; Yörükân-ı İnesi/İnesyar, vr.188/b; vr.: 332/a; Yörükân-ı Armağanlar, vr.199/a; Yörükân-ı Yağdırın, vr.329/b; Yörükân-ı Şehidler, vr.329/b; Yörükân-ı Demürcü Yusuf, vr.201/a; Yörükân-ı Ak Koyunlu, vr.330/a, vb.

⁴²Hüseyin veled-i Hacı, -imâm, der Karye-i Gürlük... vr.200/a.

⁴³İbrahim birader-i Savcı, -sipâhibâ berât-ı hümâyûn der karye-i Kocak; Şaban veled-i o- Sipâhi-zâde, der-m...", vr.329/a.

⁴⁴Bu vergi kalemleri hakkında detaylı bilgi için Bk. Halil İnalçık (1993). *Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu. Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, s. 31-65.

Grafik I: Gediz bölgesine dair bazı gelir kalemleri ve miktarları (158 Numaralı Deftere Göre)

Yukarıdaki grafikten de anlaşıldığı üzere arpa, buğday ve yulaf'ın toplam gelirler arasındaki yeri neredeyse $\frac{3}{4}$ 'ten daha fazladır. Defterdeki çiftliklerde yaşayan kişilerin ödedikleri vergiler bakımından ele alınması sonucu; bennak, 458; mücerred, 234; caba, 1; nîm, 1; muhassıl, 4; kayyım 2 şeklinde kaba bir tasnif yapılabilir. Diğer taraftan zorunlu haller veya hizmet mukabilinde herhangi bir vergi ödemekle mükellef olmayan kişilere de tesadüf edilmiştir. Bunlar imam, 7, hatip, 3, sipahi, 4 ile ağma, 3, sağır, 10, Pir⁴⁵ 28 ve kötürüm, 2 ve şeklinde kategorize edilebilir.

Yukarıda ifade edildiği üzere bölgede bennak sayısının bir hayli fazla olması gelir durumunun oldukça düşük olduğunun bir göstergesi olarak alınabilir. Yine bu yöndeki tespitleri hiçbir çift ünitesine rastlanılmamış olması da desteklemektedir. O halde vergi mükellefleri; bölgede acaba her birinin isimleri yazılı köylerinden geçim sıkıntısı çektiği için ayrılarak söz konusu çiftliklere gelip hayat mücadelesi veren kişiler oldukları düşünülebilir mi? bilinmez. Ama imparatorluk coğrafyasının özellikle XVI. yüzyılda keşfedilmeyi bekleyen kırsal hayata dair pek çok kesitin olduğu su götürmez bir gerçektir.

Özav'ın yukarıda da belirtilen çalışması, detaylı ve titiz bir şekilde eski Gediz havzasının topoğrafik ve coğrafi özelliklerine dair verileri ortaya koymaktadır (Özav, 1995, 174-178). Yazar çalışmasında bölgedeki topoğrafik yapının iklim özellikleri ile birleşmesi sonucu, bağcılık faaliyetleri için oldukça elverişli bir durum ortaya çıktığını savunmaktadır. Gediz bölgesinde özellikle eski Gediz olarak tabir edilen havaliye ait bağcılık faaliyetlerinin yakın geçmişine eğilen bu çalışmanın, tarihsel zenginliğine ve geçmişine dair belirtileri ele aldığımız bu kaynakta da bulabilmekteyiz. Nitekim bölgede oldukça etkin bir bağcılık faaliyetinin olduğu aşikârdır. Defterdeki veriler bölgede 25 kıt'a, 95 evlek ve 338 dönüm bağ arazisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

d-) Gediz Yöresi Şahıs, Köy ve Mahalle Adları

Son olarak defterdeki veriler onomastik⁴⁶ değerlendirme noktasında kategorize edildiğinde yerleşim yeri ve buralarda oturan kişilerin taşıdıkları isimler boyutuyla ele alınabilecektir. Nitekim kişi adları olarak bakıldığında; Ali, Mustafa, Mehmet, Ahmet, Hasan, Hüseyin ve Veli isimlerinin en çok; "Osman, Ömer, Bayram, Şaban, Nasuh ve Ramazan" gibi isimlerin ise nispeten çok daha az oranda kullanıldığını ifade etmemiz gerekmektedir. Bu isimlere getirilen ön ekler noktasında ise "Pir/Piri" ve "Bali" nitelemelerinin çok daha sık yapıldığı anlaşılmaktadır.

Yerleşim yerlerinin isimleri açısından bakıldığında ise "Bağluca, Dere, Sandıklı, Çukur Viran, Çukurca, Bostan, Küplü, Altun Taş, Kara Ağaç, Karaca Hisar, Et Yemez, Kızılca" gibi bulunduğu yerin

⁴⁵Pir, kelimesi âlim, bilgili kişi anlamında olabileceği gibi ele aldığımız defterde de tesadüf edildiği üzere yaşlı kişi anlamına da gelmektedir. Tahrir defterlerinde pir-i fani olarak kaydedilmesine karşılık ele aldığımız çalışmada bazı isimlerin sonuna sadece pir getirildiği görülmektedir. Bu ayrımı yapmak her ne kadar zor ise de bahse konu kişilerden herhangi bir vergi alınmamış olmasından hareketle pir-i fani kategorisindeki kişilere atfen kullanıldığı düşünülmektedir.

⁴⁶Onomastik ilmi batı da ayrı bir bilim dalı olarak teşkilatlanmış olub kişi ve yer adları bilimi olup dilimizde Adbilimi olarak telaffuz edilmektedir... Bkz. Yılmaz Kurt (1995). Çorumlu Kazası Kişi Adları, (XVI. Yüzyıl). OTAM, VI, s.212,213.

coğrafi ve yüzeysel şekilleri ya da buralara dair yakıştırmaları içeren bazı isimlerin kullanıldığı görülmektedir. Diğer taraftan “Karye-i Halil, Eli Çalı, Hacı, Gök Göz, Sarı, Ece, Şendilli, Ayas, Bazergan Oğlu” gibi yukarıda da belirtildiği üzere kurucu veya önde gelenlerinin olması muhtemel kişilerin isimlerinin yer aldığı köy adlarına tesadüf edilmiştir. Bu tür isimlendirmenin diğerlerinden çok daha yaygın olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Ayrıca, “Köçekler, Çeltüklü, Keçilüler, Değirmen, Şaphane, an Yörüğan-ı...” şeklinde köyde bulunanların ağırlıklı olarak işgal ettikleri iş ve işlemler ile yaşam biçimlerini esas alan isimlendirmelerin kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Sonuç

Öncelikle ifade edilmesi gereken husus bu çalışma; özellikle askeri tarihe esas dayanak kayıtları barındırdığı düşünülen yaya ve müselleman defterlerinin; bir yörenin insan unsuru ve işgali ile tarihsel ve kültürel zenginliğine dair oldukça önemli bir kaynak statüsünde olduğuna ortaya koymaya dönük bir çabanın ürünüdür. Kullanılan kaynak sınırlılığı bakımından ele alındığında, oldukça yüzeysel bir mahiyet arz etse de yukarıda da ifade edildiği üzere Gediz yöresine ait çalışmalarda kullanılmadığı düşünülen bir kaynaktan hareketle bölgenin demografik ve ekonomik hayatına dair kesitlere erişilmiştir.

Bu çerçevede her birini isim, köy adı ve yaşayanlar ile temel üretim fonksiyonundaki yeri bakımından incelediğimiz çiftliklerin; nedeni bilinmeyen bir refleks sonucu başka diyarlardan göç edenlerce mi yoksa ziyade olarak yazılanlar tarafından mı oluşturulduğu sorusunun cevabı maalesef açıkta kalmıştır. Bu cevaba dair eksiklik defterin tamamının gözden geçirilmesi ve diğer arşivlerde mevcut kaynakların kullanılarak tarihsel ve düşünsel bazda bir izin sürülmesiyle giderilebilecektir.

Bu kişilere ait ailevi bağların aşına olduğumuz tahrir kayıtlarının dışında farklı bir kayıt sistemi ile tutulmuş olmalarından kaynaklı tespit edilemediğini ve hâliyle de demografik hareketliliğin tam olarak ortaya konulmadığını da ifade etmemiz gerekmektedir.

Fakat tüm bu çıkmazlara rağmen çalışma, çiftlik adedi, mütemekkin bulunanlar ile geldikleri köylere dair bilgiler başta olmak üzere hayat işgalleri, vergi yükleri gibi hayli önemli kesitler ortaya koymaktadır. Tarihsel olayların tüm çıplaklığıyla ortaya serilmesi bu örnekte olduğu üzere kimi çalışmalar belki mümkün olmayabilir fakat en azından meseleye dair bir yaklaşımın sergilenmesi, az da olsa ışık tutulması gerekmektedir. Nitekim bu durum diğer başka çalışma ve bakış açılarını beraberinde getirecektir.

Sonuç olarak Gediz havalisine ait tarihsel hafızayı oldukça zenginleştirecek verileri içeren çalışmanın böyle bir sonuca vesile olması potansiyelinin yanı sıra şimdilik bölgeye ait coğrafi ve mekânsal isimler, sülale, taife ve cemaat isimleri ile iktisadi hayatlarına dair zengin bilgilere erişim imkânı tanıdığı söylenebilir.

TEŞEKKÜR: Bu çalışmanın hazırlanmasındaki katkılarından dolayı Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ hocama teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Kaynakları

(TKG. KK.) Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi

TKG. KK. TTd.133 (Eski No:72/158), T:(-).

TKG. KK. TTd.131, (Eski No:70/47), Tarih: H.978.

TKG. KK. TTd.304 (Eski No:74/256), T:-.

TKG. KK. TTd.132, (Eski No:71/48), T:H.978.

TKG. KK. TTd.303, (Eski No:73/230), T: H.977.

B- Basılı Kaynaklar

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, I, (H.937, M.1530), Dizin/Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, Ankara, 1993.

C-Araştırma ve İnceleme Eserleri

Arıkan, Muzaffer (1966). XV. Asırda Yaya ve Müsellem Ocakları, (Toprak Tasarrufu Vergi Muafiyetleri ve Hizmet). Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara.

Arıkan, Muzaffer (1983). Hamid Sancağında Çift Resmî., *Tarih İncelemeleri Dergisi*, I, s.36-59.

Aydın, Meltem (2016). XVII. Yüzyılda Gediz'in Sosyo-Ekonomik Yapısı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KÜİİBFD.)*, C:7, S:12, s.125-153.

Barkan, Ömer Lütfi (1964). Çiftlik. *İslam Ansiklopedisi*, (C. III, s.392-397), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Barkan, Ömer Lütfi (1980). *Tımar. Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*. İstanbul: Gözlem Yayınları.

Cumhuriyetin Ellinci Yılında Kütahya 1973 İl Yıllığı (1973). (Haz. İl Yıllığı Hazırlama Komitesi), İzmir: Kütahya Valiliği.

Dağlar, Mehmet (2011). *1571 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Gediz Nahiyesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Doğru, Halime (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV-XVI. Yüzyıl Sultanönü Sancağı)*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Emecen, Feridun (1992). Bennâk. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 458.

Emecen, Feridun (2013). Yaya ve Müsellem. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 354-356.

Gökçe, Turan (2000). XV.-XVI. Yüzyıllarda Nif Kazası Piyade Teşkilatı ve Yaya Çiftlikleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi XV*, ss.137-153.

- Güçer, Lütfi (1964). XVI. - XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Gülten, Sadullah (2010). XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Yörükler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28, ss.179-181.
- Gürsoy, Fatıma Rezzan (2011). XVI.-XIX. Yüzyıllarda Gediz'de Toplumsal Hayat. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Gökçe Turan (2000). XV-XVI. Yüzyıllarda Nif Kazâsı Piyâde Teşkilâtı ve Yaya Çiftlikleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XV, s.137-153.
- İnalçık, Halil (1993). Çiftlik. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C. VIII) Ankara: Diyanet Vakfı.
- İnalçık, Halil (1993). *Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Kurt, Yılmaz (1995). Çorumlu Kazası Kişi Adları (XVI. Yüzyıl.). *OTAM*, C: VI, ss.211-247.
- Varlık, Mustafa Çetin (2002). Kütahya. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXVI, Ankara: Diyanet Vakfı, ss.580-585.
- Özav, Lütfi(1995). Eski Gediz Kasabası Çevresinde Güme Yerleşmeleri. *Türkiye Coğrafya Dergisi*, S:30, ss.173-189.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Mensuhat Tımarı. Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü (C.II)*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Şahin, İlhan (1979). Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.32, ss.905-935.
- Tabakoğlu, Ahmet (1998). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, Ahmet (2005). *Türk İktisat Tarihi*. Ankara: Dergâh Yayınları.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi Kataloğu (2012). (Haz. S. Işık, M. Yıldırım, S. Kadioğlu) Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayını.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988). Germiyanogulları. *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul: MEB Yayınları.
- Varlık, M. Çetin (1988). XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağında Yerleşme ve Vergi Nüfusu. *Bellekten*, Cilt. LII, S. 202, ss.115-168.
- Yılmaz, Fikret (1999). Edremit Yayaları ve Yaya Teşkilatının Kaldırılması Hakkında Bilgiler. *Osmanlı Araştırmaları*, C. XIX, ss.149-180.